

О. М. Кравчук,
кандидат педагогічних наук, доцент
(ДЗ “Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ В СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Розв'язання проблеми підготовки вчителя-філолога до майбутньої професійної діяльності спрямоване на систематичну роботу з текстом, розуміння його структури, мовної організації, типів і форм мовлення, що сприятиме ґрунтовному володінню навичками лінгвістичного аналізу тексту (надалі ЛАТ). Студент – професійно зорієнтована особа, яка прагне певних навчальних і наукових досягнень, відкрита для сприймання нової інформації, психологічно готова до нагромадження лінгвістичних знань.

Дослідники спрямовують зусилля на теоретичне й практичне вивчення тексту, його лінгвістичний аналіз. Ця проблема не нова й розкрита в чималій кількості наукових праць українських і зарубіжних дослідників (В. Виноградов, О. Власенков, І. Гальперін, Є. Голобородько, Т. Донченко, В. Дроздовський, Т. Єщенко, М. Жинкін, І. Зимня, І. Ковалик, І. Кочан, М. Крупа, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Нікітіна, М. Пентиліук, О. Потебня, Л. Руденко, Л. Щерба та ін.). Однак вивчення й значення системи вправ у вдосконаленні навичок ЛАТ активно не розроблялося науковцями.

Мета статті – розробити систему вправ, які б сприяли вдосконаленню навичок ЛАТ, здійснити їх класифікацію, визначити критерії добору текстів для аналізу.

На сучасному етапі основний акцент у формуванні й удосконаленні навичок ЛАТ повинен зміщуватися з формального заучування основних положень граматичної теорії, правил, винятків з них на вміння розуміти чужі й створювати свої висловлювання. Перед тим, як породжувати власні тексти – продукти мовленнєвої діяльності – тобто набути вмінь використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, майбутній філолог повинен навчитися аналізувати чужі висловлювання. Погоджуємося з М. Пентиліук, що вміння й навички зв'язного мовлення формуються й удосконалюються на основі аналізу текстів [1].

Власний педагогічний досвід та узагальнення досвіду викладачів дозволяють зробити висновок, що рівень сформованості навичок ЛАТ у студентів низький. Експериментальне навчання, що проводилося зі студентами філологічного факультету, показало значні недоліки у володінні студентами навичками ЛАТ, підтвердило необхідність їх удосконалення в процесі фахової підготовки майбутніх учителів-словесників.

Тому ми розробили систему вправ з ЛАТ, при цьому керувалися думкою Н. Гез, яка під системою вправ розуміє „організацію взаємопов'язаних дій (від рецептивних, елементарних за операційним складом до досить складних, комплексних за своїм характером, продуктивних), розташованих у порядку зростання мовних й операційних труднощів, з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих умінь і

навичок” [2, 31].

Нам імпонує типологія вправ з розвитку зв'язного мовлення, запропонована Т. Ладигенською [3]. Її основу складають такі способи діяльності, як аналіз, перебудова мовного матеріалу і створення висловлювань. Погоджуємося з М. Барановим, що види вправ тісно пов'язані з типами і видами вмінь і навичок [4, 36], на відпрацювання яких вони спрямовані. Тому ми впорядкували класифікацію комплексу вправ, які б сприяли вдосконаленню навичок ЛАТ. Ураховано такі теоретичні положення:

1. Кожна група навичок формується певним типом вправ [4].

2. Поступове ускладнення завдань до вправ, побудованих на виконавчій і творчій роботі. Такі вправи спираються на особливості репродуктивного й продуктивного видів діяльності. Під час репродуктивної діяльності студенти закріплюють базові текстові положення. Реконструктивні завдання, пов'язані з комбінуванням раніше набутих знань і вмінь, виступають проміжною ланкою й передбачають закріплення знань про мовностилістичні особливості тексту на основі елементарних операцій з текстовими одиницями, закладаючи підґрунтя для переходу до творчої роботи. Продуктивна діяльність полягає у створенні умов для творчого застосування набутих знань, вмінь і навичок.

3. Взаємозв'язок мовлення з мисленням. В основу вправ покладено різні логіко-пізнавальні прийоми синтезу, класифікації, узагальнення, порівняння та ін., що сприяють успішному осмисленню зв'язків, відношень та функцій мовних одиниць у тексті.

4. Об'єктом аналізу у вправах є текст, тому ми виробили спеціальні критерії добору текстів, що підлягали лінгвістичному аналізу:

а) текстово-лінгвістичний – урахування лінгвістичних особливостей тексту – фонетичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних;

б) інформативний – змістовність і різноплановість інформації (природа, історія, кохання, культура, традиції, психологія тощо);

в) етико-естетичний – текстова інформація повинна викликати тільки позитивні емоції;

г) жанрово-стильовий – для аналізу добирали тексти різних стилів, жанрів, типів і форм мовлення.

Вправи згруповано за характером багаторазових операцій, спрямованих на вдосконалення навичок ЛАТ. Розглянемо деякі з таких вправ.

1. Інформаційно-рецептивні вправи, головна функція яких в осмисленні, засвоєнні й систематизації знань теоретичного матеріалу. Вони спрямовані на поглиблення й розширення знань студентів з теорії тексту й текстових одиниць, мовних засобів міжфразового зв'язку, типів та форм мовлення тощо, ґрунтуються на роботі з теоретичним матеріалом, передбачають формування наукових понять і виступають фундаментом для вивчення на практичних заняттях. Ці вправи передбачають такі прийоми роботи з науковими поняттями, як закріплення теоретичних знань, отримання додаткової інформації, порівняння, уточнення, обґрунтування сутності мовних явищ, формулювання висновків, розв'язання проблемних завдань.

2. Аналітичні вправи, головна функція яких у відтворенні отриманих знань, осмисленні зв'язків і відношень мовних одиниць у тексті. Аналіз тексту ґрунтується на аналітичних вправах. Такі вправи спрямовані на формування вмінь виділяти лінгвістичні параметри тексту, встановлювати й усвідомлювати взаємозв'язок мовних одиниць у ньому, аналізувати їхні функції. Аналітичні вправи застосовують під час роботи зі структурою тексту, його фонетичною, лексичною, морфемною, морфологічною, синтаксичною організацією. Серед цих вправ виділяємо такі:

• Виділення й аналіз текстових явищ. В основі таких вправ лежать завдання типу: “Визначте ...”, “Знайдіть і обґрунтуйте ...”, “Опишіть ...”, “Простежте й поясніть ...”, “Виділіть і охарактеризуйте ...”, “Розкрийте ...” тощо. Наприклад:

- визначте типи інформації в тексті;

- визначте роль епітетів у поезії;

- знайдіть і обґрунтуйте мовні засоби міжфразового зв'язку в тексті;

- простежте, яку роль виконують терміни в тексті;

- розкрийте зміст і роль категорії зв'язності (цілісності);

- простежте особливості вияву законів текстотворення тощо.

• Класифікування текстових явищ. Сутність класифікаційних вправ полягає в зіставленні груп мовних явищ, об'єднаних спільною смисловою ознакою [4], що сприяє заглибленню в їхню сутність, вправляє у визначенні основи розмежування, а також у виділенні й знаходженні їх у тексті. В основі таких вправ лежать завдання типу: “Згрупуйте ...”, “Розмежуйте ...”, “Покласифікуйте ...”. Наприклад:

- згрупуйте морфологічні й лексичні засоби зв'язності в тексті;

- покласифікуйте слова з тексту за частиномовною належністю;

- розмежуйте емоційно-забарвлені й стилістично-нейтральні лексеми.

• Порівняння й зіставлення різних текстів (за стилістичною належністю, типом мовлення, формою мовлення). Ці вправи містять завдання типу: “Зробіть висновок про ...”, “Порівняйте ...”, “Простежте за ...” тощо. Наприклад:

- порівняйте тексти однієї тематики, але різного стилю, зробіть висновок;

- простежте за мовними засобами міжфразового зв'язку в текстах різних типів мовлення тощо.

• ЛАТ передбачає визначення функцій мовних одиниць різних рівнів та їх вплив на стиль тексту. В основі аналізу можуть лежати різноманітні завдання типу: “Визначте ...”, “Виділіть ...”, “Поясніть ...”, “Проаналізуйте ...” тощо. Наприклад:

- визначте тему й ідею тексту;

- виділіть складне синтаксичне ціле;

- визначте стиль і тип мовлення;

- поясніть назву заголовка;

- проаналізуйте мовні одиниці різних рівнів, поясніть їхні функції.

Саме повний ЛАТ дозволяє простежити особливості функціонування мовних одиниць у тексті, готує до побудови власних висловлювань.

3. Реконструктивні вправи, що полягають у забезпеченні засвоєння мовних одиниць у різних текстах, конкретизації їх функцій у процесі самостійної роботи на основі комбінування раніше набутих знань і вмінь. Такі вправи є перехідними від репродуктивного до продуктивного виду діяльності й передбачають роботу з різними текстами. Це вправи на: реконструкцію текстів, що вимагають заміни одних компонентів іншими з метою вдосконалення наявних або побудови нових текстів; розширення текстів передбачає урізноманітнення, внесення додаткових компонентів, посилення функційної спрямованості, розгортання думки, змісту; редагування текстів – опрацювання й удосконалення лексичної, фонетичної, граматичної, синтаксичної організації тексту, виправлення огріхів, помилок, неточностей у структурі. Наприклад:

- *відредагуйте текст;*
- *знайдіть і виправте помилки;*
- *замініть підкреслені слова синонімами;*
- *знайдіть стилістичні огріхи в тексті й виправте їх;*
- *урізноманітніть засоби зв'язності тощо.*

4. Конструктивні вправи, що забезпечують формування вмінь і навичок побудови власної мовленнєвої діяльності. До них відносимо:

- Креативно-дослідницькі вправи, що ґрунтуються на дослідженні функцій мовних одиниць у текстах і тим самим стимулюють творчу й пізнавальну діяльність студентів. Вони полягають у розв'язанні проблемних завдань, побудові обґрунтованих і доказових відповідей, формулюванні висновків, застосуванні набутих знань під час виконання інших видів вправ. На прикладі таких вправ студенти вчать конструювати власну мовленнєву діяльність:

- *обґрунтуйте певні положення;*
- *доведіть свою думку щодо тощо.*

Такі завдання вимагають фіксування відповіді письмово у формі наукового повідомлення чи статті.

- Креативно-конструктивні вправи, що передбачають створення власних текстів на основі готових (такої ж тематики; іншого типу або стилю мовлення тощо). Наприклад:

- *побудуйте тексти на певну тему (у художньому й науковому стилях);*
- *побудуйте тексти однієї тематики, використовуючи тільки прямий (зворотний) порядок слів (за варіантами); зробіть висновки;*
- *побудуйте прецедентні тексти тощо.*

Запропоновані формулювання завдань до вправ не є вичерпними, кожна тема містить низку понять і положень, що повинні бути засвоєні студентами більш ґрунтовно.

Подаємо один з прикладів використання вправ. Під час вивчення теми "Українська мова – національна мова українського народу" з метою поглиблення знань про текст, основні текстознавчі поняття, стилі мовлення й формування вмінь їх визначати, з'ясовувати лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості студентам було запропоновано виконати порівняльний аналіз текстів однієї тематики, але різної стильової належності. Прийом "Займи позицію" був ефективним під час виконання цієї

вправи, оскільки дав змогу висловитися кожному студентові й обґрунтувати свою позицію. Майже кожне післятекстове завдання із дев'яти запропонованих викликало дискусію.

Вправа. Виразно прочитайте тексти. Як ви розумієте вислів “Рідна мова – душа народу”?

а) *Рідна мова – найбільша духовна коштовність, у якій народ звеличує себе, якою являє світові найцінніші набутки свого серця й мудрості, передає з покоління в покоління досвід, культуру й життєдайні традиції. Рідна мова – незборна таїна, яка робить народ народом і увічніює найтонші порухи його душі. Заглиблюючись у таїну мови, ми засвоюємо золоті скарби народного досвіду й виховуємо в собі творчу особистість. Яка радість чекає кожного, хто відчув глибину слова серцем і розумом, усвідомив необхідність свого постійного вдосконалення. І скрізь на шляхах зростання з нами мова. Вона веде на вершини знань і відчиняє двері до духовної скарбниці людства. Мова – наш найкращий друг, наставник, постійний порадник (І. Вихованець).*

б) *Рідна мова – це найособистіша й найглибша сфера обстоювання свого „я”, коли воно є, своєї особистої й національної гідності. Та річ не тільки в цьому. Річ і в об’єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об’єктивній цінності їх для картини світу, річ у тому, що з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови, людство назавжди втрачає одну зі сторінок своєї духовної історії, стає біднішим і несправедливішим (І. Дзюба).*

в) *Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.*

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України... (Конституція України).

г) *Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.*

*Ти наше диво калинове,
кохана материнська мова!
Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.
Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.*

*Хай квітне, пломенить червоно
в сім’ї великій, вольній, новій (Д. Білоус).*

1. Доведіть, що це тексти. Що є спільного й відмінного в них?
2. Визначте стиль текстів, тип мовлення, обґрунтуйте свою думку.
3. Підкресліть мовні засоби, що „визначають” стиль тексту.
4. Визначте тему й мікротеми (якщо є), головну думку кожного тексту.
5. Обґрунтуйте доцільність зачину й кінцівки текстів.
6. Доберіть заголовки до текстів. Чи може бути спільний заголовок

до всіх текстів?

7. Назвіть ключові слова кожного тексту.
8. Визначте мовні засоби зв'язку в текстах.
9. Поясніть орфограми й пунктограми тексту.

Такі й аналогічні післятекстові завдання допомогли студентам згадати відомості про текст, стилі мовлення, їх мовні засоби, активізували творче мислення й пам'ять, навчали орієнтуватися в мовленнєвих ситуаціях. Використання вправ на порівняльний аналіз текстів однієї тематики, але різної стильової належності сприяло формуванню вмінь студентів визначати й аналізувати мовні особливості текстів різних стилів, удосконаленню вмінь і навичок порівнювати, робити припущення й добирати аргументи на їх підтвердження, оперувати поняттями лінгвістичного плану. Дібраний матеріал розвиває вміння не тільки правильно й швидко виконати завдання, а й має значний виховний потенціал.

Отже, кожна вправа спрямована на збагачення студентів навичками аналізу чужого мовлення з метою досконалого створення власної мовленнєвої діяльності. Система вправ повинна бути оптимальна з позиції умов навчання, індивідуальних особливостей студентів.

Перспективи дослідження вбачаємо в розробці вправ на зіставлення й редагування текстів, тренувальних вправ з ЛАТ, що виконувалися б за інструкцією, зразком, завданням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пентиліук М. І. Аналіз тексту на уроках мови / М. І. Пентиліук // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 30 – 32.
2. Гез Н. І. Система упражнень и последовательность развития речевых умений и навыков / Н. І. Гез // Иностр. яз. в шк. – 1969. – № 6. – С. 28 – 35.
3. Методика развития речи на уроках русского языка / под ред. Т. А. Ладыженской. – М.: Просвещение, 1980. – 240 с.
4. Баранов М. Т. Выбор упражнень для формирования умений и навыков / М. Т. Баранов // Рус. яз. в шк. – 1993. – № 3. – С. 36 – 43.

Анотація

У статті обґрунтовано необхідність удосконалення навичок лінгвістичного аналізу тексту в процесі фахової підготовки майбутніх учителів-словесників. Розроблено систему вправ для вдосконалення таких навичок. Наголошено на поступовому ускладненні завдань до вправ. Здійснено класифікацію вправ. Визначено критерії добору текстів для аналізу. Запропоновано зразки вправ і завдань до них.

Ключові слова: вправа, система вправ, лінгвістичний аналіз тексту, навичка, критерії добору текстів.

Аннотация

В статье обоснована необходимость совершенствования навыков лингвистического анализа текста в процессе профессиональной подготовки будущих учителей-словесников. Разработана система упражнений для совершенствования таких навыков. Отмечено постепенное осложнение заданий к упражнениям. Осуществлена классификация упражнений. Определены критерии отбора текстов для анализа. Предложены образцы упражнений и заданий к ним.

Ключевые слова: упражнение, система упражнений, лингвистический анализ текста, навык, критерии отбора текстов.

Summary

The importance of developing the skills of linguistic analysis of text in the process of professional training of future teachers-philologists is proved in the publication. The system of exercises to improve such skills is developed. Gradual complicating of the tasks for exercises is stressed.

Classification of exercises is made. The criteria for selecting texts for analysis are defined. Examples of exercises and tasks for them are provided.

Key words: exercise, system of exercises, linguistic analysis of text, skill, criteria of text selection.

УДК 373.5:[811.161.2+81'367]

Т. І. Кушнір,
аспірант
(Київський педагогічний університет
імені Бориса Грінченка)

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

У зв'язку зі стрімкими темпами розвитку науки й техніки сучасна школа продукує особистість нового типу – інтелектуальну, мислителя, митця, озброєного методами науково-дослідницької діяльності, здатного розробляти нові технології, здобувати нові знання, одним словом – справді компетентного в тій царині, з якою пов'язує своє життя.

Головним завданням освіти України є створення умов для досягнення якісно нового рівня знань державної та інших мов, розробка нових підходів до навчання української мови. Зростання соціальної ролі молодшої людини, її активне творче самовиявлення зумовлюють необхідність формування комунікативно компетентної мовної особистості. На це орієнтують програма "Освіта (Україна ХХІ століття)", положення Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державний стандарт мовної освіти тощо [7; 2].

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгводидактики інтенсивно розробляється й упроваджується в практику мовної освіти учнів основної школи ідея компетентнісного навчання, адже основна мета вивчення синтаксису полягає у формуванні граматичної компетентності, розвитку культури мови і мовлення, інтелектуальних та творчих здібностей школярів.

Навчання української мови в школі має бути спрямоване на формування мовленнєвої компетентності особистості учня, основна мета курсу української мови в загальноосвітній школі – навчити учнів вільно володіти багатствами рідної мови в різних виявах комунікації. Реформа навчального процесу розширює можливість формування граматичних компетентностей учнів за допомогою новітніх інформаційних технологій навчання, зокрема інтерактивних методів, сприяє побудові навчального процесу, максимально наближеного до реалій життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема компетентнісного підходу до формування мовної особистості висвітлюється в працях українських сучасних лінгвістів та лінгводидактів (М. Пентилюк, Л. Мацько, З. Бакум, А. Богуш, О. Божович, О. Горошкіна, О. Дрогайцев, С. Караман, Т. Симоненко, О. Семенов, Н. Дика, О. Глазова, А. Нікітіна).

Компетентнісний підхід до навчання мови, спрямований на розвиток базових предметних компетенцій мовної особистості учня, передбачає